

ROMA'NIN GÜNAHKAR CONSUL'Ü: GAIUS FLAMINIUS

Çağatay AŞKİT*

Özet

Gaius Flaminius, İÖ üçüncü yüzyılın ikinci yarısında, Roma devletinin, Alpleri aşır İtalya'yı işgal eden Kartacalı komutan Hannibal ile çetin bir mücadeleye giriştiği dönemde yaşamıştır. Arkasındaki halk desteği sayesinde devlet içinde önemli görevler üstlenmiş, siyasi yaşamda önemli bir kişi haline gelmiştir. İÖ 217 yılında Hannibal'le yaptığı savaşta yaşamını yitirmiştir. Siyasi yaşamı boyunca Roma devlet dininin temsilcileriyle sürekli bir sürtüşme içinde olmuş, onunla ilgili olarak dini kurallara uymadığı yönünde çok sayıda karar alınmıştır. Eskiçağ yazarlarından bazıları onun, dinin gereklerine önem vermediği için devleti felakete sürüklediğini aktarmışlardır. Çalışmada, C. Flaminius'un siyasi yaşamı, yapmak istedikleri ve din görevlilerinin onun hakkında verdiği olumsuz kararlar değerlendirilerek Eskiçağ kaynaklarında din düşmanı ve bir günahkâr olarak sunulmasının altında yatan nedenler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gaius Flaminius, Roma, Din, Siyaset, Fabius Maximus, Kehanet, Augur, Prodigium

Abstract

The Sinful Consul of Rome: Gaius Flaminius

Gaius Flaminius lived in the second half of the 3rd century BC., the period in which Roman constitution ran into a great battle with Carthaginian general Hannibal, who invaded Italy, after crossing the Alps. Owing to the support of plebeian order, Flaminius became an important actor in political life of Rome. In 217 BC. he died in the battle against Hannibal. During his political career, he rub against the priests of the Roman State religion and encountered many decisions in which he was accused by them that he disregarded the rules of religion. Some of the

* Arş.Gör.Dr. Çağatay Aşkit, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Latin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, askit@ankara.humanity.edu.tr

ancient historians depicted him as a responsible for a serious blow inflicted upon the state because of his negligence towards the gods. This study will try to expose the real causes of this literary tradition which showed Flaminius as an enemy of the state religion and a sinful man.

Keywords: *Gaius Flaminius, Rome, Religion, Politics, Fabius Maximus, Divination, Augures, Prodigies.*

Gaius Flaminius İÖ 232 yılı halk temsilcisidir. Kamu yüksek görevlerini¹ birer birer yerine getirmiş, 227 yılında *praetor* olmuş, 223'te *consul* seçilmiş ve kuzeydeki Gal kabilelerini yenilgiye uğratmıştır. 220 yılında *ensor* olarak *Via Flaminia* ve *Circus Flaminius*'u² inşa ettirmiştir. 217 yılında ikinci kez *consul* seçilmiş, aynı yıl Trasimenus gölü yakınlarında Kartaca komutanı Hannibal'e karşı yapılan savaşta hayatını kaybetmiştir. Daha önce ailesinden hiç kimse bu denli yüksek görevler üstlenmemiştir. Ama o, bir *homo novus*³ olarak siyasi yaşamda hızla yükselebilmıştır. Devlet yönetimindeki görevlere birer birer seçilmesi halk tarafından çok sevildiğini göstermektedir. Arkasındaki halk desteği büyük ve siyasi kariyeri parlak olmasına karşın, Romalıların geleneksel devlet diniyle yıldızı bir türlü barışmamıştır. Birçok Eskiçağ yazarı tarafından tanrıların isteklerine karşı çıkan, onlara karşı görevini önemsemeyen bir adam olarak sunulmaktadır. Tarihçi Titus Livius'a bakacak olursak çağdaşları onu tanrılara savaş açmakla suçlamıştır. Yunan tarih yazarı Polybios onun tanrılarla ilişkilerine değinmez, onu bir lâfebese ve ahlaki değerlerin yitirilmesine neden olan halk yanlısı politikaları üreten kişi olarak sunar⁴. Modern kaynaklar daha çok, Flaminius'un bu yönüyle ilgilenmişlerdir⁵. Devlet diniyle olan çatışmasını da, dönemin önemli şahsiyeti Q.Fabius Maximus Verrucosus (Cunctator) ile

¹ Bir kişinin kamu görevlerini üstlenirken izlediği yol. Dönemlere göre farklılık göstermesine karşın, kamu yaşamına giren kişi genellikle *quaestor*, *aedilis*, *praetor*, *consul* gibi kamu yüksek görevlerini sırayla yapmaktadır. *Consullük* görevinden sonra, *proconsul* olarak bir eyaletin yöneticiliğine ya da *ensor* olarak yurttaşların sayımı, devlet topraklarının dağıtılması gibi idari ve finansal görevler yerine getirmektedir.

² *Via Flaminia* Roma'dan İtalya'nın kuzeyine doğru giden 334 km. uzunluğundaki yoldur. *Circus Flaminius* ise içinde küçük bir yarış pistinin, binaların ve heykellerin yer aldığı, gösterilerin yapıldığı bir alandır.

³ Bir aileden ilk kez *consul* seçilen kişiler "yeni insan" anlamına gelen bu sözcükle nitelendirilirdi.

⁴ Polybios, 2.21.8

⁵ Modern kaynakların Flaminius hakkındaki genel düşünceleri için bkz. Develin (1979).

yaşadığı siyasi çekişme içinde değerlendirme eğilimindedirler. Öte yandan Eskiçağ yazarlarının onu tanrılara karşı çıkan bir adam olarak gösterme nedenleri de araştırılmaya değer bir konudur. Bu çalışmada Flaminius'un kişiliği Roma devlet diniyle bağlantılı olarak değerlendirilecek ve din düşmanı olarak sunulmasının nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Siyasal ve dinsel unsurların iç içe geçtiği bir dönemi konu alan böyle bir çalışmada öncelikle Cumhuriyet dönemi devlet dinine kısaca değinmek gerekir⁶. Romalılar toplumun esenliğinin tanrılarla insanlar arasında bir sorun olmamasına bağlı olduğunu düşünürler. Başlarına gelen her türlü doğal afeti, savaşta aldıkları yenilgiyi tanrıların kendilerine öfkeli olduğuna yorma eğilimindedirler. Bu tür bir sorun ortaya çıktığı zaman tanrıların neye öfkeli olduğunu ve nasıl yatıştırılacağını bilmek isterler. Devlet dininin var oluş amacı da tanrıları öfkeli olmaktan korumak için dinsel ayinleri eksiksiz bir biçimde yerine getirmek, bir sorun ortaya çıktığında, tanrıları yatıştırmak için gerekli önlemleri almaktır. Başka bir deyişle devletin, dolayısıyla toplumun, tanrılarla barışık olmasını (*pax de(or)um*) sağlamaktır. Ancak tek tanrılı dinlerde olduğu gibi dini kuralları önceden belirleyen vahiy yoluyla gelmiş kutsal bir kitapları yoktur. Bu nedenle devlet yönetiminde atacakları her adımı önceden tanrıya sorarlar ve tanrının onayını alırlar. Kuşların uçuşu ve yem yemesi, hayvanların iç organlarının incelenmesi v.b. bilicilik yöntemleriyle tanrıların ne düşündüğünü öğrenmeye çalışırlar. Örneğin, seçimin yapılacağı gün sabaha karşı, bir önceki yılın *consulü* Capitolium tepesine çıkar. Büyük olasılıkla *augur* kurulunun⁷ gözetimi altında kuşların uçuşunu gözleyerek tanrının seçimlere onay verip vermediğini öğrenmeye çalışır. Bu onayı sorgulamak için aranan işaretler *auspicia impetrativa* olarak adlandırılmıştır. Gözlenen işaretler olumluysa, gerekli onayın alındığı düşünülür ve seçime geçilir. Ancak tanrının verdiği onay sonsuza kadar sürmeyebilir. Tanrı fikrini değiştirebilir ve hoşnutsuzluğunu belli etmek için, kendisine başvurulmadan da birtakım işaretler gönderebilir. O zaman bu işaretlere *auspicia oblativa* denilmektedir. Şimşek çakması, doğal afetler ya da olağanüstü olaylar her zaman tanrıların gönderdiği uğursuz işaretler olarak yorumlanmıştır. Bu türden bir işaret ortaya çıktığında konu senatoya iletilir. Senato bu konuda ilgili rahip kurulunun görüşüne başvurur (Beard

⁶Cumhuriyet dönemi Roma dini ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için ülkemizde sayısı günden güne artan çalışmalara bakılabilir. Dürüşken (2000); Dürüşken (2003); Menzilioğlu (2009).

⁷ Kuşların uçuşuna bakarak tanrının bir işe onay verip vermediğini yorumlayan rahiplerden oluşan kurul. İÖ 300'den önce kurulda 3 rahip görev yapıyordu. Bu sayı İÖ 300'de 10'a yükselmiştir. Sulla zamanında ise 15'e çıkmıştır.

and North, 1990: 42 ; Rosenberger, 2007: 293). Tanrı onayı (*auspicia*) konusunda görevli *augur* kurulu ve *Sibylla* kitaplarını⁸ yorumlayan *Decemviri Sacris Faciundis*, senatonun bu konuda en sık danıştığı iki rahip kuruludur. Siyasal yaşamda belirleyici olan seçim ve yasa yapma toplantıları hakkında karar verebilmeleri *augur* kurulunu biraz daha öne çıkarmaktadır. Bu toplantılar sırasında herhangi bir aksaklık ya da tanrıdan geldiği düşünülen olumsuz bir işaret ortaya çıkarsa tek bir *augur*'un "*alio die*" yani "başka bir güne" demesi o toplantıyı ertelemek için yeterli görünmektedir⁹. Bu uğursuz işaret toplantı bittikten, *magistratus* adı verilen kamu yüksek görevlileri seçildikleri göreve başladıktan aylar sonra da fark edilebilir. Böyle bir durum ortaya çıktığında *augur* kurulunun görüşü doğrultusunda konu senato gündemine alınabilir. Seçilmiş kamu yüksek görevlileri Roma yazınında geçtiği biçimiyle "*vitio creati*" ya da *Fasti*'de geçtiği biçimiyle "*vitio facti*" ilan edilebilir¹⁰. Kelimesi kelimesine Türkçeye "kusurlu bir biçimde seçilmişler" olarak çevirebileceğimiz bu sözcükler aslında tanrının seçilmiş olan görevlileri onaylamadığı anlamına gelmektedir. Varro'nun *Ling.*6.30'da "*magistratus vitio creatus nihilo setius magistratus*" tümcesiyle belirttiği üzere, "seçilmesini tanrının onaylamadığı bir kamu yüksek görevlisi, artık kamu yüksek görevlisi değildir" ve bu tür bir karar karşısında yapılabilecek tek bir şey vardır: Olabildiğince hızlı bir biçimde görevden ayrılmak (Paschall, 1936; Linderski, 1986). *Augur* kurulu çıkarılmış olan yasalar için de senatoya benzer tavsiyelerde bulunabilmektedir. Bu durumda söz konusu yasaların tanrı iradesine aykırı bir biçimde çıkarıldığı anlamına gelen "*leges contra auspicia ferri*" ya da "*contra auspicia latae*" kalıpları kullanılmıştır. Bu sözcük kalıpları ilgili yasaların tanrı onayından yoksun olduğunu belirtmektedir. Ancak bu konuda sonsöz her zaman senatonundur.

Bilicilik Eskiçağ'da yaygın biçimde kullanılmıştır. Keldaniler, Hititler, Kartacalılar, Yunanlar da tanrıların ne düşündüğünü öğrenmek istemişler ve bu amaçla çeşitli bilicilik yöntemlerine başvurmuşlardır. Ancak Romalılar, benzer yöntemler kullanmalarına karşın, bir açıdan diğer toplumlardan ayrılırlar. Diğerlerinde tanrılarla iletişimi sağlamak Yunan'daki *Delphoi*

⁸ Yunanca ve altılı vezinle yazılmış kehanetlerin yer aldığı kitaplardır. On kişiden oluştuğu için *decemviri sacris faciundis* adı verilen rahip kurulu senato kendisine danıştığında bu kitaplarda yazan kehanetleri yorumlamakla görevlidir.

⁹ Cicero, *Philippicae Söylevleri* 2.83; Plutharkos, *Cato Minor* 42.3 ve *Pompeius* 52

¹⁰ "*vitio creati*" örnekleri için bkz. Cicero, *De legibus* 2.31; Cicero, *Tanrıların Doğası* 2.11 ve 2.74; Livius, *Ab urbe condita* 4.7.3, 5.17.2, 6.27.5, 9.7.14, 8.15.6, 9.34.13, 10.47.1, 22.33.12, 23.31.13, 30.39.8. "*vitio facti/factus abdicarunt/abdicavit*" için bkz. Mommsen (1983: 23-25)

örneğinde gördüğümüz gibi profesyonellerin işidir. Aynı bir ruhban sınıfı hemen göze çarpar. Roma devlet dini, ender de olsa *Delphoi*'ya danışmasına karşın, bu işi kendi içinde çözümlene eğilimdedir. Romalı siyasetçiler devlet dininin mekanizmalarını ayrı bir ruhban sınıfının eline bırakmak yerine kendileri yönetmeyi yeğlemişlerdir (Jocelyn, 1966: 92). Devlet yönetimiyle ilgili konularda tanrıların ne düşündüğüne karar verme yetkisi olan din adamlarının büyük bir kısmı aynı zamanda siyasetçidir, senato üyesidir. Birçoğu *consul*, *dictator* ya da *praetor* gibi kamu yüksek görevlerine seçilmiş, siyasal yaşamın karar mekanizmalarında doğrudan yer almıştır. Finley'in de (1983: 93) belirttiği gibi ne Atina ne de başka bir Yunan kent devleti bu açıdan Roma ile kıyaslanabilir.

Gaius Flaminius, siyasal yaşamının henüz başındayken bu kurumlarla anlaşmazlık içine düşmüştür. İÖ 232 yılında halk temsilcisi seçildiğinde, Roma'nın daha önce ele geçirip kamulaştırdığı Picenum'daki toprakların (*ager Gallicus*) bireylere (*viritim*) dağıtılmasını öngören bir yasa tasarısını halk meclisine sunmuştur. Eskiçağ kaynakları senatonun bu tasarıya karşı çıktığı konusunda birleşirler¹¹. Modern kaynaklardan büyük bir kısmı bu muhalefetin kimler tarafından yürütüldüğünü tartışmaktadırlar. Fraccaro'ya (1919: 77) göre senato, tasarının alışlagelmiş yöntem olan koloni kurmak yerine, toprağı bireylere tahsis etmesine itiraz etmiştir. De Sanctis'e (1916: 333, dipnot 181) göre, Flaminius'un tasarısına karşı çıkanlar Fabius Maximus Verrucosus (Cunctator)'un da içinde yer aldığı gruptan başkası değildir. Kramer (1948), tasarının iç siyasetle ilgili olduğu kadar dış siyasetle de ilgili olduğunu ve soylu ailelerden (*nobiles*) bazılarının tasarıya sempati duyduğunu belirtir. Scullard (1973: 53-54), Flaminius'un senato içindeki muhafazakâr Fabius grubuna karşı daha özgürlükçü politikalarından yana olan Aemilius-Scipio grubuyla birlikte hareket ettiği görüşündedir. O da De Sanctis gibi, Fabius Maximus'un da içinde yer aldığı çok sayıda senatörün bu tasarıya karşı çıktığını belirtmiştir. Scullard, Fraccaro'dan farklı olarak, bu muhalefetin başlıca nedeninin Flaminius'un tasarısını, ileride Tiberius Gracchus'un 133 yılında yapacağı gibi, senatoyu hiçe sayıp doğrudan halk meclisine getirmesi olduğunu ileri sürmüştür. Cassola (1962: 278 ve 343) ise, Flaminius'un, Aemilius-Scipio grubuyla birlikte Fabius grubuna karşı ortak hareket ettiği görüşüne karşı çıkar. Ona göre Flaminius ve Fabius yayılmaya karşı çıkan, başka bir deyişle İtalya'nın çıkarlarında ısrarcı olan grupla birlikte hareket etmektedirler. Dostları ve düşmanları aynı

¹¹ Cicero, *De Senectute* 11 ve *Academica* 2.13; Livius, *Ab urbe condita* 21.63.2; Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 5.4.5.

kişilerdir, her ikisi de aynı amaçlar için savaşmaktadırlar. Cassola'nın bu görüşleri derhal yanıt bulur (Scullard, 1973: xxvi ; Staveley, 1963: 182-187; Develin, 1979: 270). Staveley tasarımı daha geniş bir açıdan değerlendirir. Flaminius'u bir lâfesi ve Gracchuslar'ın önceli gibi sunan karşı gelenekten etkilenmiş olan Cassola ve onun gibi düşünenlerin, bu tasarımı iç siyaset bağlamında değerlendirerek hata ettiğini ileri sürer. Ona göre bu, güvenlik düşünülerek sunulmuş bir tasarıdır ve Flaminius, var olan sınırın gerisinde yurttaşlardan güçlü bir set oluşturarak, *ager Gallicus*'u hem düşman akınlarına karşı etkin bir siper hem de Po Vadisi'ndeki Galyalılara karşı girişilecek bir saldırıda muhtemel bir fırlatma rampası olarak kullanma niyetindedir. Tasarıya gösterilen tepkiden yola çıkan Staveley (1989: 433), bu düşünceyi paylaşan pek az kişi olduğu sonucunu çıkarma eğilimindedir. Eskiçağ'da ve günümüzde yazılmış kaynaklardan elde ettiğimiz veriler doğrultusunda senatonun -tamamı olmasa bile büyük bir kısmının- tasarıya karşı çıktığı kabul edilebilir. Öte yandan, kimlerin karşı çıktığı ya da Fabius Maximus'un karşı çıkıp çıkmadığı kadar, tasarıya hangi yöntemlerle karşı çıktığı da önemlidir. Her ne kadar tasarımı yanlış tarihlendirmiş olsa da¹² Cicero, *De Senectute* adlı yapıtının 11. bölümünde, tasarıya kimin, nasıl karşı çıktığı konusunda bize bir ipucu vermiştir. Yaşlı Cato'nun, Fabius Maximus'a ait olan ve gerçekliğini Cassola'nın da (1962: 344) kabul ettiği şu sözü söylediğini hatırlatmaktadır:

[Fabius], C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem dividenti; augurque cum esset, dicere ausus est optimis auspiciis ea geri, quae pro rei publicae salute gererentur; quae contra rem publicam ferrentur, contra auspicia ferri.

Yaşlı Cato bu sözlerle Fabius Maximus'un tasarıya karşı çıktığını bize söylemektedir. Fabius Maximus'un devletin esenliği için yapılmış olan işlerin tanrının onayı alınarak yapıldığını, devletin zararına olan yasaların tanrı onayı olmadan çıkarıldığını belirtmesi onun *augur* olarak tasarıya karşı çıktığını açıkça göstermektedir. Zira, senatonun onayına sunulmadan doğrudan halk meclisinden çıkarılan bir yasa "*contra auspicia ferri*" sayılır, tanrı onayından yoksundur.

Flaminius'un İÖ 223 yılında ilk kez *consul* olduğunda, Po ovasına geçip Gal kabileleriyle savaşması, kuzey sınırı ve buranın bir üs olarak

¹² Cicero *De senectute* 11'de tasarımı Q. Fabius Maximus'un ikinci kez *consul* olduğu yıla, yani İÖ 228'e tarihlenmiştir. Bu konuda bkz. Broughton (1951: 225)

kullanılması düşüncesinde tutarlı olduğunu göstermektedir. Buna karşın Plutarkhos ve Zonaras'ın anlattıklarından *augur*'lar kurulunun, başka bir deyişle “tanrıların” da Flaminius karşıtlığı konusunda tutarlı olduklarını anlıyoruz¹³. Anlatılana göre iki *consul*, Flaminius ve P. Furius Philus savaş için kentten ayrıldıktan sonra, senatoya olağanüstü birtakım olaylar meydana geldiği bildirilir (Picenum'dan geçen bir nehrin kan renginde aktığı, Ariminum'da ve İtalya'nın birçok yerinde gökyüzünde üç tane ay görüldüğü, bir akbabanın forumda günlerce tünediği v.b.). Bu olağanüstü olaylar tanrıların gönderdiği uğursuz işaretler olarak algılanır. Tanrıların *consul* seçimlerini onaylamadığı ilan edilir. Gerek Plutarkhos'un kullandığı οἰωνοῦς ἱερεῖς ve δυσόρνιας sözcükleri, gerekse de Zonaras'ın kullandığı “τινὲς παρανόμως ἔλεγον τοῦς ὑπάτους αἰρεθῆναι” (Lat. *vicio creati*) tümcesi bu kararı *augur* kurulunun verdiği ve kararın *auspicium* ile ilgili olduğunu açıkça göstermektedir. Senato, kurulun kararına uyarak Gaius Flaminius ve Publius Furius'a bir mektup gönderir, onlardan Roma'ya dönüp derhal görevi bırakmalarını ister (Plutarkhos ἢ τάχιστα τὴν ἀρχὴν ἀπείπωνται = *ut magistratu se abdicerent* (bkz. Vaahtera, 2001: 147). Olağan işleyişe göre kamu yüksek görevlilerinin senatonun emrini yerine getirip derhal görevlerinden ayrılmaları gereklidir. Ancak, Plutarkhos'a göre yalnızca Flaminius, Zonaras'a göre her ikisi de senatonun gönderdiği bu mektubu savaşa girip, düşmanları yenene dek açmaz. Yine Zonaras'ın aktardığına göre, savaştan sonra mektuplar açılır, büyük olasılıkla kendisi de bir *augur* olan P. Furius emre hemen uyar. Flaminius'a gelince, o hemen teslim olacak kişiliğe sahip bir adam değildir. Muzaffer bir komutan edasıyla senatoyu ve *augur* kurulunu suçlar; ‘Roma’daki güç odakları (τοῦς δυνατοῦς), kendisini kışkandıkları için tanrıların gönderdiği işaretler konusunda yalan söylemişler, tanrıların iradesini çarpıtmışlardır (καταψεύδεσθαι). Savaşı kazanması, *consul* seçimlerini tanrıların da onayladığını kanıtlamıştır.’ Daha da ileri gider ve Roma'ya döndüğünde kuşlara ya da bu tür şeylere kanmamayı insanlara öğreteceğini söyler (“...διδάξειν καὶ τοῦς οἴκοι ἔφη μήτ' ὄρνισι μήτ' ἄλλω δὴ τινι τοιούτῳ προσέχοντας ἀπατᾶσθαι”). Flaminius'un bu sözleri, özellikle de son söyledikleri sisteme, Roma'nın geleneksel değerlerine açık bir meydan okumadır. Roma'nın kuruluşundan beri siyasal sistemin değişmez parçası olan tanrı onayını (*auspicium*)

¹³ Plutarkhos, *Marcellus* 4; Zonaras 8.20. İS 12. yüzyılda yaşamış olan Johannes Zonaras, Bizans tarihçisi ve kilise hukukçusudur. Roma'nın kuruluşundan İS 226 yılına kadar tarihini yazan Yunan tarihçi L. Cassius Dio'nun ilk 21 kitabını alıntılanmış ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

küçümsemiş¹⁴, daha önce kimsenin yapmadığı bir şeyi yaparak senatonun emirlerine açıkça karşı gelmiştir. Livius, Flaminius karşıtlarının düşüncelerini “tanrılar ve insanlar onu cepheden geri çağırdıkları halde, o bu çağrıya kulak asmadı” diyerek aktarır¹⁵. Bu hikâyenin Eskiçağ yazarları tarafından abartıldığını düşünenler de yok değildir¹⁶. Ancak onlar bile Flaminius’un tanrılar konusundaki şüpheli tavrını inkâr etmezler.

Flaminius’un zaferden sonra Roma’ya dönüşü konusunda Eskiçağ yazarlarının anlattıkları birbiriyle çelişmektedir. Plutarkhos’a göre büyük bir ganimetle kente döndüğü zaman halk onu karşılamaya gitmemiş ve senatonun emirlerine karşı geldiği, tanrı onayını belirlemek amacıyla uygulanan yöntemlerle alay ettiği için, zafer töreni kutlamasını reddetmenin eşiğine gelmiştir. Flaminius zafer töreni kutladıktan sonra da, onu görevinden ayrılmaya zorlamıştır¹⁷. Ancak halkın ona karşı olduğunu ifade eden Plutarkhos’un bu sözlerini şüpheyle karşılamak için elimizde yeterli veri bulunmaktadır. Öncelikle Flaminius’un halkın desteğiyle *consul* seçildiğini biliyoruz. Üç yıl sonra yani 220 yılında *censor*, 217 yılında ikinci kez *consul* seçilmesi bu desteğin sürdüğünü açıkça göstermektedir. Böyle olmasaydı sürekli çekişme içinde olduğu soyluların (*nobiles*) muhalefetine karşın, bu görevlere seçilmesi bize göre oldukça zordu, hatta neredeyse olanaksızdı. Livius’un sözleri ve tarihçi Cassius Dio’nun yazmış olduğu yapıtı özetleyen Bizanslı tarihçi Zonaras’ın (8.20) anlattıkları da bu düşüncemizi desteklemektedir. Livius 21.63.2’de, senatörler ve Flaminius arasında zafer töreni konusunda eski bir anlaşmazlık olduğunu (*vetus certamen...de triumpho*) belirtir. Zonaras’ın 8.20’de aktardığına göre, Flaminius ve Furius Roma’ya döndüklerinde senato tarafından emre itaat etmedikleri gerekçesiyle suçlanmış ve zafer töreni kutlamaları engellenmeye

¹⁴ Romalılar Romulus’un da kenti kurarken kuşların uçuşunu gözleyerek tanrının onayını aldığına inanırlar. bkz. Ennius, *Annales* 1.72-91; Cicero, *De re publica* 2.16; *Tanrıların Doğası* 3.5; *De legibus* 2.33; *De divinatione* 1.3 ve 2.70; Dionysos Halikarnassos, *Antiquitates Romanae* 1.86-87; Diodorus Siculus 8.5; Ovidius, *Fasti* 4.813-822; Livius, *Ab urbe condita* 1.6-7

¹⁵ Livius, *Ab urbe condita* 21.63.7: “...revocantibus ex ipsa acie dis atque hominibus non paruisse.”

¹⁶ Bu görüşler için, Develin (1978: 8-9) ; Develin (1979: 274). Cassola (1962: 344)’ de Flaminius’un İÖ 223 yılında söyledikleriyle Fabius’un 232 yılında söylediği söz arasında benzerlik olduğunu belirtir. Ancak Fabius ve Flaminius arasında ortak bir bağ kurmak için çabalarken, bize göre Cassola, Cicero’nun *De senectute* yapıtının 11. bölümündeki ifadesini yanlış yorumlamıştır.

¹⁷ Plutarkhos, *Marcellus* 4.3

çalışılmıştır. Ancak halk Flaminius'a duyduğu sevgi nedeniyle senatoya karşı gelmiş ve halk oylamasıyla (*plebiscitum*) komutanların zafer töreni kutlamasını sağlamıştır. Bununla birlikte hem Plutarkhos hem de Zonaras komutanların zafer töreni kutladığını, ardından da görevi bıraktıklarını belirtmektedirler. Yazıtlar ve sikkeler birinci kısmı doğrulamaktadır¹⁸, ancak ikinci kısım yani görevi bırakmaları konusunda sessiz kalmaktadır¹⁹.

Yazıtlar ve sikkeler dışındaki yazılı kaynakların aktardığı doğruysa ve iki *consul* geç de olsa görevi bırakmışlarsa, onların yerine geçen *consul*, karşımıza daha ilginç bir tablo çıkarmaktadır. Plutarkhos, Flaminius ve Furius görevden ayrılınca, bu göreve gelecek kişilerin nasıl seçildiğini anlatmıştır²⁰. Buna göre, ikisinin görevi bırakmasıyla oluşan boşluk nedeniyle *interregnum*²¹ uygulamasına gidilmiştir. Büyük olasılıkla kendisi de bir *augur* olan *interrex*²², yine *augur* kurulunun bir üyesi olan M. Claudius Marcellus'u *consul* seçmiştir. Marcellus da Cn. Cornelius Scipio'yu kendisiyle birlikte görev yapacak *consul* olarak belirlemiştir. Buradan, tanrının onaylamadığı ileri sürülen Flaminius ve Furius'un yerine, bu kararı veren kişilerden birinin "seçilmediği", tersine "atandığı" sonucunu çıkarmak mümkündür. Daha çarpıcı olan nokta, Cicero'nun, beş kez *consul*, tecrübeli bir komutan ve son derece iyi bir *augur* olarak tanımladığı Marcellus'a *auspicium* ile ilgili şu sözleri yakıştırmasıdır; "*si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica aperta facere iter se solere.*" Cicero'ya göre, Marcellus ne zaman bir işi gerçekten yapmak istese, tanrı onayını belirleyen işaretlerin kendisini engellememesi için, dört yanı kapalı

¹⁸ Zafer töreni için bkz. Degrassi (1947: 79-80) : "C(aius) Flaminius C(ai) f(ilius) L(uci) n(epos) co(n)s(ul) anno DXXX / de Galleis VI Idus Mart(ias) / P(ublius) Furius Sp(uri) f(ilius) M(arci) n(epos) Philus co(n)s(ul) anno DXXX / de Galleis et Liguribus III Idus Mar[t](ias)." Bu törenlerin yer aldığı sikkelerle ilgili bilgi için bkz. Broughton (1951:232)

¹⁹ Tanrı onayı olmadığı için görevinden ayrılan yüksek kamu görevlilerinin *Fasti Capitolini*'de *vitio factus/facti* ifadesiyle kaydedildiklerini daha önce belirtmiştik (s.3). Oysa *Fasti Consulares*'te 223 yılına ilişkin böyle bir kayıt yoktur.

²⁰ Plutarkhos, *Marcellus* 6.1

²¹ Herhangi bir nedenle *consul* seçilemezse, yönetimde boşluk olmaması için, senatonun *patricius* kökenli üyeleri 5'er günlük süreyle göreve geliyorlardı. Bu kişiler *interrex*, görev yaptıkları süre de *interregnum* olarak adlandırılıyordu.

²² Broughton (1951: 233)'te *interrex* olarak görev yapmış olan kişinin *augur* Fabius Maximus olabileceğini belirtir. *Interregnum* kurumu ve bu kurumun dinsel içeriğiyle ilgili olarak bkz. Magdelain (1964)

bir tahtirevan içinde seyahat ettiğini söylemiş²³. Anlaşılan o ki, Flaminius ve Furius'un seçimlerini tanrı onayından yoksun kılan olağanüstü olaylar belirdiğinde, Marcellus bu tahtirevan içinde değildir.

Plutarkhos ve Valerius Maximus, *augur* kurulunun Flaminius'u görevinden ayrılmak zorunda bırakan başka bir kararını daha aktarmışlardır. İÖ 221 ya da 220 yılında *dictator* Minucius yardımcısı olarak (Yun. ἱππαρχος= Lat. *magister equitum*) Flaminius'u atadığında, bir farenin ciyaklaması²⁴ duyulduğu için yapılan oylama sonucunda *dictator* ve yardımcısının görevden ayrılmalarına karar verilmiştir. Plutarkhos'un *Marcellus* yapıtında geçen "...ἀποψηφισάμενοι τούτους, αἴθις ἑτέρους κατέστησαν" tümcesini, Perrin "buna halk karar verdi" biçiminde çevirmiştir²⁵. Ancak yaşlı Plinius'un *Historia Naturalis* yapıtında (8.223) belirttiği gibi, "*occentus soricis*", yani fare ciyaklamasının "*auspicia oblativa*" olduğu gerçeğinden hareketle, Plutarkhos'un kullandığı ἀποψηφισάμενοι *participium*'u *augur* kurulunun ya da onların görüşüne başvuran senatonun yaptığı bir oylamadan bahsediyor olmalıdır. Zira halkın bir *dictator* görevi bıraksın diye oylama yapması pek olası görünmemektedir. Plutarkhos, bu olaydan yola çıkarak Romalıların inancıyla ilgili gözlemini şaşkınlıkla aktarmıştır. Ona göre bu kadar küçük olaylarda bile son derece titiz davranan Romalılar, hiçbir zaman batıl inanca kapılmazlar, çünkü geleneklerini asla değıştirmezler, asla onların dışına çıkmazlar²⁶. Valerius Maximus da hikâyeyi aynı biçimde anlatmaktadır, ancak bir farkla; Onun anlatımında görevinden ayrılan *dictator*, Minucius değil, Q. Fabius Maximus'tur²⁷.

İki Eskiçağ yazarı arasındaki bu çelişki günümüzde yapılmış olan çalışmalarda da görülmektedir. Bazı araştırmacılar, Valerius Maximus'un sözlerinin gerçeğe daha yakın olduğu görüşünü yeğleme eğilimindedir. Bu savları için dayanak noktaları özetle şunlardır: *CIL* I². 1, s.193'te yer alan Fabius'a övgü yazıtı onun iki defa *dictator* seçildiğini göstermektedir ve Livius 22.9.7'de, Fabius'un ikinci kez *dictator* seçilmesini 217 yılına

²³ Cicero, *De divinatione* 2.77'de, Marcellus'un bu sözü savaş alanında başvuru olan bir yöntem olan "*auspicia ex acuminibus*" için söylediğini belirtir. İÖ 215 yılı kamu yüksek görevlisi seçimlerinde Marcellus'un da tanrının onaylamadığı gerekçesiyle görevinden ayrılmak zorunda kaldığını not etmeliyiz.

²⁴ Romalıların "*occentus soricis*" adı verilen fare ciyaklamasını uğursuz bir işaret olarak algılamaları için bkz. Plinius Maior, *Naturalis historia* 8.223

²⁵ Plutarkhos, *Marcellus*, s.447

²⁶ Plutarkhos, *Marcellus* 5.4

²⁷ Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 1.1.5

tarihlemiştir. O halde Fabius bu görevi ilk olarak 217 yılından önce yapmış olmalıdır. 221 yılına kadar kimlerin *dictator* olduğu *Fasti*'de listelenmiştir. Söz konusu kişiler arasında Fabius'un adı geçmez. Öte yandan *Fasti*'nin 221-219 yılları arasını gösteren kayıtları günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla Fabius'un ilk kez *dictator* oluşu *Fasti*'nin kayıp olduğu bu üç yıllık döneme tarihlenmelidir. *Dictator* ile birlikte görevden ayrılmak zorunda kalan yardımcısı Flaminius, 220 sonu ve 219 başında *ensor* olduğu için Fabius'un ilk kez *dictator* seçilmesi, ancak 221 yılında gerçekleşmiş olabilir (Scullard, 1973: 274-275; Cassola, 1962: 262-268; Develin, 1978: 13; Develin, 1979: 271-273). Bu görüşe karşı çıkan bazı araştırmacılar ise Plutarkhos'un anlatımını daha gerçekçi olarak kabul etme eğilimdedirler (Dorey, 1955: 92-96; Staveley, 1963: 183; Staveley, 1989: 453, dipnot 60). Onların ileri sürdüğü görüşler de şöyledir: Kurul kararıyla görevini bırakmak zorunda bırakılan kişi Q.Fabius Maximus ise bu ilginç bir durumdur. Çünkü Q.Fabius Maximus'un kendisi de *augur*'dur, ayrıca bu görevi 265 yılından beri yani, 44 yıldır sürdürdüğünü göz önüne alacak olursak büyük olasılıkla kurulun en tecrübeli üyesidir. Dolayısıyla *augur* kurulunu kontrol edebilecek gücü vardır. Bununla birlikte kendisine yardımcı olarak en büyük rakibini yani Flaminius'u seçmiş olması hiç mantıklı değildir, oysa Flaminius, Minucius için son derece doğal bir seçim olacaktır. Dolayısıyla 220 yılında Minucius seçimleri gerçekleştirmesi için *dictator* seçilmiş ve yardımcısı olarak Flaminius'u seçmiştir. Bununla birlikte, sözü geçen uğursuz işaret nedeniyle Minucius görevden ayrılınca, Q. Fabius Maximus onun yerine seçilmiş olabilir. Her iki grubun görüşleri özet olarak böyledir. Eldeki veriler doğrultusunda ileri sürülen savlardan hangisinin doğru olduğuna karar vermek güçtür. Öte yandan, çalışmamızın konusu Gaius Flaminius olduğu için, bu iki farklı savdan ortak bir sonuç çıkararak, belki şunu söyleyebiliriz: *Dictator* seçildiği belirtilen kişinin Fabius mu yoksa Minucius mu olduğunu ve Flaminius ile Fabius arasında bir çekişme olup olmadığını açıklığa kavuşturmak için çabalarken, her iki görüş de, Flaminius'un bu karar sonucunda görevinden ayrılmak zorunda kaldığını kabul etmektedir. Tanrılar Flaminius'un görevde kalmasını bir kez daha onaylamamıştır ve Plutarkhos'un söz konusu bölümde bu gerçeğe vurgu yaptığı açıkça görülmektedir. Uğursuz ses, *dictator* (ister Fabius ister Minucius olsun) atandığı sırada duyulmamıştır. Aksine δικτάτορος ἱππαρχον ἀποδείξαντος Γάϊον Φλαμίνιον tümcesinde kullanılan *genitivus absolutus* denilen kalıbın gösterdiği gibi, *dictator*, yardımcısı olarak Flaminius'u atadığı zaman ya da atadığı için duyulmuştur. Buradan yola çıkarak tanrıların karşı çıktığı kişinin *dictator* değil, Flaminius olduğunu söylemek kanımızca yanlış olmayacaktır.

Eskiçağ yazarları Flaminius ve Roma devlet dini arasındaki diğer bir çatışmanın da 217 yılında, ikinci kez *consul* seçildiği sırasında yaşandığını aktarırlar. Livius 21.63.1-15 arasında, onun bu göreve gelmesinin ardından yaşananlara ayrıntılı bir biçimde değinmiştir. Buna göre: Flaminius *consul* seçildikten sonra, bu görevi üstlenmesi için gerekli dini yükümlülüklerini önemsemeden gizlice kentten ayrılıp Ariminum'a gitmiş, görevine bu eyalette başladıktan sonra Arretium'da kışı geçiren ordunun başına geçmiştir. Rakipleri bu davranışı söyle yorumlamıştır: Flaminius adeta kaçır gibi kentten ayrılmıştır. Çünkü görevi üstleneceği gün Roma devlet dininin baş tanrısı Iuppiter Optimus Maximus'un tapınağına yaklaşmaktan kaçınmıştır. Arasının hiç de iyi olmadığı senatoya danışmak istememiştir. Latin oyunlarını başlatmamış, Iuppiter Latiaris²⁸ için kurban kesmemiştir. Tanrı onayına başvurduktan sonra, Capitolium tepesine çıkıp gerekli adaklarda bulunmamıştır. Askeri pelerinini giyip, *consul* olduğunu gösteren simgeler²⁹ eşliğinde eyaletine gitmek yerine, sanki sürgüne gider gibi gizlice ve alelacele kentten ayrılmıştır. Görevini Roma yerine Ariminum'da üstlenmeyi, *toga praetexta*'sını³⁰ ev tanrılarının huzurunda değil, yabancı topraklardaki küçük bir meskende giymeyi yeğlemiştir. Flaminius bu yaptığıyla yalnızca senato ile değil, aynı zamanda tanrılarla da savaştığını göstermiştir³¹.

Consul seçilen bir kişinin göreve başlarken yerine getirmesi gereken dinsel törenlere ilişkin de bilgi veren Livius'un bu anlatısı, akla şu soruyu getirmektedir. Flaminius bu tür bir tepkiyle karşılaşacağını bile bile, Roma'dan ayrılmak için neden bu kadar acele etmiştir? Bu davranışını yalnızca devlet dinine önem vermemesi ile açıklamak zordur. Çünkü yalnızca bu düşünceyle hareket ederek gerekli törenleri yerine getirmeden Roma'dan ayrılmakla bir şey kazanmayacağı, aksine rakiplerinin elini güçlendireceği, kendisine karşı yürütülen kampanyadan da anlaşılacaktır. O halde bu kadar acele etmesinin başka bir nedeni olmalıdır. Livius'un ve

²⁸ Tapınağı Roma'nın 21 km. güney doğusundaki Alba dağında bulunan, Latin birliğinin en önemli tanrısı. Roma'da *consul* seçilen kişilerin bu tanrıya kurban keserek Latin oyunlarını (*feriae Latinae*) başlatmaları bir gelenektir (bkz. Dionysos Halikarnassos, *Antiquitates Romanae* 4.49).

²⁹ *Consul* seçilen kişiye, bir demet çubuğa bağlı balta (*fasces*) taşıyan 12 görevli eşlik etmektedir. *Lictor* denilen bu görevliler ve ellerinde taşıdıkları balta, kamu yüksek görevlisinin yaklaşmakta olduğunu simgelemektedir.

³⁰ Üzerinde mor şerit bulunan beyaz giysi. Bunu giyen kişinin kamu yüksek görevlisi olduğunu göstermekteydi.

³¹ Livius, *Ab urbe condita* 21.63.6: "...non cum senatu modo, sed iam cum dis immortalibus C.Flaminium bellum gerere."

Plutarkhos'un bu konuda aktardıkları belki Flaminius'un gerçek niyetini daha iyi anlamamız için yardımcı olabilir. Her iki yazarın bu konuda yazdıkları, Roma'dan hızla ayrılıp Ariminum'a giderken, Flaminius'un aklında devlet dininden çok güvenlik kaygısı olduğunu düşünmemize neden olmaktadır. Livius'un Flaminius'a atfettiği ve saldırıya geçmek için diğer *consul*ü beklemesini salık veren komutanlarına sitem ederek söylemiş olduğu şu söz bu görüşümüzü desteklemektedir³²: “ O halde bırakalım Hannibal elimizden kurtulup İtalya'nın altını üstüne getirsin, her şeyi yakıp yıkarak Roma surlarının önüne ulaşsın. O halde senatörler, bir zamanlar Camillus'u³³ Veii'den çağırdıkları gibi, beni, Gaius Flaminius'u da Arretium'dan çağırana dek yerimizden kıpırdamayalım, öyle mi?” Plutarkhos da Flaminius'un düşüncesini benzer bir biçimde aktarmıştır³⁴: “...Flaminius savaşın Roma'nın yanı başına kadar yaklaşmasına katlanamayacağını, ayrıca bir zamanlar yaşlı Camillus'un yaptığı gibi, kenti savunmak için kent sınırları içinde savaşmayacağını söyledi.” Her iki Eskiçağ yazarının aktardıkları Flaminius'un, kentten hızla ayrılırken askeri nedenleri göz önünde bulundurduğu olasılığını kuvvetlendirmektedir. Alpleri geçip İtalya'ya giren ve Trebia'da Roma ordusunu mağlup eden Kartaca generali Hannibal'i Roma'dan mümkün olduğunca uzak bir yerde karşılamak istemiştir.

Ancak yanıt bulunması gereken bir soru daha vardır. Flaminius, her şeye rağmen, gerekli dinsel törenleri hızla yerine getirdikten sonra kentten ayrılamaz mıydı? Şüphesiz bu da önündeki seçeneklerden biriydi, ancak en azından kendisinin bunu mümkün görmediğini Livius'un 21.63.1-6'da

³² Livius, *Ab urbe condita* 22.3.10: “...Hannibal emissus e manibus perpopuletur Italiam vastandoque et urendo omnia ad Romana moenia perveniat, nec ante nos hinc moverimus quam, sicut olim Camillus a Veis, C.Flaminium ab Arretio patres acciverint.

³³ Söylenceye göre Marcus Furius Camillus İÖ 396 yılında Roma'nın düşmanı olan Veileri yenmiştir. Ancak daha sonra siyasi rakipleri onu savaşta elde edilen ganimeti zimmetine geçirmekle suçlamışlardır. Bunun üzerine karısı ve oğluyla birlikte Roma'nın 35 km. güneyindeki Ardea kasabasına sürgüne gitmiştir. İÖ 390 yılında Roma ordusunu mağlup eden Galyalılar kenti işgal etmiş, ardından Ardea'ya saldırmışlardır. Camillus, yerel birliklerden oluşturduğu bir orduyla buraya saldıran Galyalıları yenmiştir. Bunun üzerine Roma senatosu, bir heyet göndererek, onu Roma'ya geri çağırmış ve Galyalıları Roma'dan da kovmasını istemiştir. Camillus, Veii kentinde oluşturduğu daha büyük bir orduyla Roma yakınlarına gelmiş, burada yaptığı anlaşma sonucu Galyalıların Roma'dan ayrılmalarını sağlamıştır.

³⁴ Plutarkhos, *Fabius Maximus* 3.1: “Οὐ μὴν ἔπεισε τὸν Φλαμίνιον, ἀλλὰ φήσας οὐκ ἀνέξεσθαι προσιώντα τῆ Ῥώμῃ τὸν πόλεμον οὐδ' ὥσπερ ὁ παλαιὸς Κάμιλλος ἐν τῆ πόλει διαμαχεῖσθαι...”

anlattıklarından çıkarabiliriz: Seçildiği görevi üstlenebilmek için tanrının onayını almak zorundaydı ve geçmişte yaşadığı deneyimler bunun hiç de kolay olmayacağını göstermişti. 232’de halk temsilcisiyken çıkardığı yasayı tanrıların onaylamadığı söylenmişti. 223 yılında *consul* olarak Galya’da savaşırken yine aynı gerekçeyle geri çağırılmış ve zafer töreni kutlaması engellenmeye çalışılmıştı. Son olarak 221 yılında yine tanrı onayı nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı. Livius’a bakacak olursak, 218 yılında senatörlerin sahip olabilecekleri gemilere sınırlama getiren *Claudius Yasası*’na (*lex Claudia de nave senatorum*) tek başına destek vererek, kendisine karşı olan senatörleri daha da kızdırmıştı³⁵. Livius’un kullandığı, Flaminius’un yardımıyla ve desteğiyle anlamına gelen “*adiuvante Flamínio*” ve “*suasori legis Flamínio*” sözcükleri onun bu tasarının yasalaşması sırasında etkin bir rol üstlendiğini açık bir biçimde göstermektedir. Büyük tartışmalar arasında yasalaşan bu tasarı, destekçisi Flaminius’a halkın sevgisini (*favorem apud plebem*) kazandırarak ertesi yıl bir kez daha *consul* seçilmesini sağlamıştır³⁶. Öte yandan aynı tasarı, soyluların ona karşı hâlihazırda var olan düşmanca tutumunu güçlendirdiği için (*invidia apud nobilitatem*), seçildiği görevi üstlenebilmesi için gerekli olan “tanrı onayını” zora sokmuştur. Çünkü tanrı onayı konusunda karar verecek kişiler düşmanlıkları giderek artan soylu kesiminin içinde yer almaktaydı. Flaminius durumun farkındaydı ve düşmanlarının tanrı onayı konusunda yalan söyleyerek, tanrının gönderdiği düşünülen işaretleri çarpıtarak (*auspiciis ementiendis*) kendisini engelleyeceklerine inanıyordu. Bir an önce ordunun yanına gitmek istediği halde, Latin oyunlarını bahane ederek ve görevini üstlenmesine ilişkin başka engeller çıkararak onu kentte tutacaklarını düşünüyordu. Ancak o devlet dininin önüne çıkardığı engellerden yılacak kişilikte bir adam değildi. Geçmişte de önüne çıkan bu tür engelleri bir şekilde aşmayı başarmıştı. Dolayısıyla 217’de kentten gizlice ayrılırken belki de aklında bu düşünce vardı. 223 yılında yaptığı gibi devlet dinini önemsemeyerek risk almış, Hannibal’e karşı kazanacağı bir zaferin kendisini haklı çıkarmasını ummuş olabilirdi. Ancak bilindiği gibi

³⁵ Halk temsilcisi Q.Claudius, senatonun tüm muhalefetine karşın, tasarımı halk meclisinden geçirerek yasalaştırmıştır. Bu yasayla herhangi bir senatörün ya da senatör çocuğunun 300 *amphora*’dan fazlasını taşıyabilecek kapasitede ticaret gemisine sahip olması yasaklanmıştır. İçeriğinden de anlaşılacağı gibi bu yasa doğrudan, senatörlerin ticaret alanındaki ayrıcalığını hedef almaktadır.

³⁶ Scullard (1973: 44) ’te bu görüşe karşı çıkmıştır. Ona göre, Flaminius’un ikinci kez *consul* seçilmesi, senatörlerin savaş yönetimindeki başarısızlıkları karşısında halkın memnuniyetsizliğini yansıtmaktadır. Develin (1979: 276)’da Livius’un bu anlattısının Flaminius karşıtı geleneğin ürünü olduğundan emindir.

aldığı bu risk bu kez işe yaramamış, Trasimeneus gölü yakınındaki savaşta hayatını kaybetmiştir.

Flaminius ne düşünürse düşünsün, Eskiçağ yazarları genelde, onun devlet dinini hiçe sayarak kentten ayrılmasını tanrıların gönderdiği uğursuz işaretlerin bir parçasıymış gibi işleyip yansıtmıştır. Trasimeneus gölü kenarındaki savaştan önce İtalya'nın dört bir yanında doğaüstü olaylar gerçekleştiği söylenmiştir³⁷. Örneğin, kalkanlardan kan aktığı, Antium'da hasat zamanı başakların üzerine kan bulaştığı, gökten alev saçan taşlar düştüğü, Falerii'de gökyüzünden düşüp etrafa yayılan tabletlerden birinde "Mars mızrağını sallıyor" yazdığı, bazı askerlerin üzerine yıldırım düştüğü, Sicilya'da bazı askerlerin mızraklarının aniden alev aldığı, Roma'da Mars heykelinin terlediği anlatılmaktadır. Senato ve rahipler tanrıların öfkesini yatıştırmak için çok sayıda dini ayin gerçekleştirirler³⁸. Roma'ya dönüp gerekli törenleri yerine getirmesi için Flaminius'a elçiler gönderirler. Plutarkhos, bu doğaüstü olaylardan hiçbirinin tutkulu ve ateşli bir karakter olan Flaminius'u yıldırmadığını söyler. Eskiçağ yazarlarının birçoğu, tanrıların Flaminius'un kendisine de uyarı niteliğinde işaretler gönderdiğini, ancak onun bunları önemsemediğini aktarırlar. Örneğin Livius 21.63.13-14'te, Roma'dan hızla ayrılarak gittiği Ariminum'da, *consul* görevini üstlendiği sırada, kestiği kurbanın elinden kurtulduğunu ve kanının çevredeki herkesin üzerine bulaştığını, ancak Flaminius'un bu olay karşısında yerinden bile kıpırdamadığını aktarır. Birçok Eskiçağ yazarı savaşın başladığı gün ortaya çıkan olumsuz işaretleri de görmezden geldiğini belirtir³⁹. Örneğin, savaş alanında kutsal tavukların yem yemediğini ve savaşın ertelenmesini öneren biliciye, "tanrı onayını bildiren alametler gerçekten harika, tavukların karnı açken başarı kazanmak mümkün, ama toksa imkânsız⁴⁰" diyerek alaylı bir biçimde yanıt verir; Sancağı topraktan çıkaramadığını söyleyen askeri "yoksa senatodan savaşmamı yasaklayan bir mektup daha mı getiriyorsun?⁴¹" diyerek azarlar. Savaş öncesinde meydana geldiği ileri sürülen bu olaylar Eskiçağ kaynaklarında bu şekilde yer alırlar.

³⁷ Plutarkhos, *Fabius Maximus* 2.2-4, Livius, *Ab urbe condita* 22.1.8-20; Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 1.6.5

³⁸ Alınan önlemler için bkz. MacBain (1982: 36-37)

³⁹ Cicero, *De divinatione* 1.77-78; 2.21, 2.67 ve 2.71; Cicero, *Tanrıların Doğası* 2.8; Livius, *Ab urbe condita* 22.3.11-13; Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 1.6.6; Silius Italicus, *Punica* 5.55 v.d

⁴⁰ Cicero, *De divinatione* 1.77: "Praeclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur!"

⁴¹ Livius, *Ab urbe condita* 22.3.13: "...num litteras quoque 'inquit' ab senatu adfers quae me rem gerere vetent?"

Eskiçağ yazarlarının hemen hemen hepsi⁴² Flaminius ile ilgili olayları anlatmaya başlamadan önce ya da anlattıktan sonra genelde şu sonucu çıkarmışlardır: “Flaminius tanruların iradesine ve gönderdiği işaretlere aldirmayarak hem kendisinin hem de Roma devletinin başına büyük bir felaket getirmiştir.” Flaminius’un Trasimenus savaşında hayatını kaybediş anı bile adeta tanruların kendilerine karşı yapılan saygısızlığın intikamını aldığı biçiminde yorumlanıp aktarılmıştır. Ducarius adındaki Galyalı bir askerin Flaminius’u 223 yılındaki savaştan hatırlaması ve Galyalıların intikamını alıyorum diyerek öldürmesiyle, sanki tanrılar yalnızca İÖ 217 yılındaki saygısızlığın değil, 223 yılında gönderdikleri işaretleri önemsememesinin de intikamını almış gibi gösterilmiştir.

Eskiçağ yazarlarında görülen Flaminius karşıtı yazın geleneğinin nedeni ne olabilir? Günümüz araştırmacılarından bazıları Eskiçağ yazarlarının, özellikle de Livius’un, Flaminius’un tanrılara karşı tutumu konusunda anlattıklarına şüphe ile bakmaktadırlar. Örneğin Scullard (1973: 44, dipnot 3), Flaminius’un 217’de kentten ayrılışı ile ilgili Livius’un anlattıklarının Polybios’unkiyle çeliştiğini belirtir. Polybios, Livius’un aksine Flaminius’un Roma’dan ayrıldıktan sonra Ariminum’a değil, Arretium’a gittiğini belirtmektedir. Walbank de (1957: 410-411) Scullard ile aynı görüştedir. Her ikisi de bu noktadan yola çıkarak, Livius’un halka ve halk liderlerine karşı senato geleneğini savunan karşıt yazın geleneğini izlediği sonucunu çıkarır. Buna karşın Livius 22.2.1’de diğer *consul* tanruları yatıştırmakla meşgulken, Flaminius’un ordusuyla birlikte Ariminum’dan hareket edip, Arretium’a ulaştığını belirtmektedir. Bu da Polybios ile Livius’un anlattıklarının bir noktada örtüştüğünü gösterebilir. Livius’un Flaminius kentten ayrıldıktan sonra meydana gelen doğaüstü olaylara ilişkin anlattıklarını şüpheyle karşılayan bazı araştırmacılar vardır (Beard, North and Price, 1998: 80). Onlara göre Livius’un bu olayları aktarırken senatoyu sürekli olarak olayların merkezine koyması, politik olarak etki altında kaldığını göstermektedir. Stewart (1998: 37, dipnot 74), Livius’un Flaminius’un tanrı onayına başvurmadan Roma’dan ayrılmasını anlattığı bölümü, diğer Eskiçağ kaynaklarında yer almadığı için şüpheyle karşılar. Vaahtera (2001: 28) ise, Flaminius’un, devlet dinini kontrolünde tutan soyluların kendisini engellemeinden korktuğu için, törenlerden bazılarını yerine getirmiş olabileceğini ileri sürmüştür. Ancak bu görüşler, Flaminius’un Eskiçağ yazarlarınca neden tanrılara karşı saygısız bir adam olarak gösterildiğini açıklamaktan çok, Flaminius karşıtı bir yazınsal geleneğin var olduğunu saptamaya ya da kanıtlamaya yöneliktir. Staveley (1989: 452), bu konuda daha doyurucu bir açıklama yapmıştır. Ona göre, eldeki bütün veriler

⁴² Polybios bu yazarlar arasında istisnadır.

Flaminius ve Fabius Maximus'un siyasi bakımdan iki önemli rakip olduğunu göstermektedir; Fabius, *augur* kurulundaki en yetkin üye olarak, Flaminius ilk kez *consul* olduğunda yaşananlardan ve sonrasında zafer töreni konusunda karşısına çıkarılan engellerden birinci derecede sorumludur. Flaminius karşıtı yazın geleneğine gelince, Staveley'e göre bu geleneğin, Fabius'un akrabası ve dostu olan Fabius Pictor'un işi olduğu neredeyse kesindir. Daha önce Gelzer (1933: 153 v.d.) tarafından da dile getirilmiş olan bu görüş, Livius'un 22.7.4'te Trasimenus gölü savaşıyla ilgili olarak " o dönemde yaşamış olan Fabius Pictor'u kaynak olarak kullandım" sözü de göz önüne alınacak olursa, büyük olasılıkla doğrudur ve Flaminius karşıtı geleneğin kaynağı hakkında bize en azından bir fikir vermektedir. Öte yandan bu geleneğin nedenini yalnızca Fabius ile Flaminius arasındaki siyasi çekişmeye bağlamak bize göre konuyu oldukça dar bir alana hapsetmek demektir.

Trasimenus gölü kenarındaki savaştan sonra Roma'da yaşananlar söz konusu yazın geleneği konusunda bize daha kapsamlı bir açıklama sunabilir. Savaş sonrası kentte oluşan kargaşa ve umutsuzluk ortamında Q. Fabius Maximus *dictator* seçilmiş ve kendisine Roma'yı koruma görevi verilmiştir. *Dictator* olarak önünde zor bir görev olduğu açıktır. Hannibal karşısında hem askeri hem de psikolojik bakımdan yenilgiye uğramış olan kent halkını toparlamak, yenilmişlik duygusunu ortadan kaldırmak ve içine düştükleri yılgınlıktan kurtarmak için birleştirici bir güce ihtiyaç vardır. Uzun süredir *augur* olan Fabius, dinin pekâlâ bu işe yarayabileceğini düşünmüş görünmektedir. Bu nedenle önce senato, sonra da halk önünde yaptığı konuşmalarda⁴³, alınan yenilginin nedeninin askerlerin korkaklığı değil, onlara komuta eden *consul* Flaminius'un dini gelenekleri küçümsemesi ve hatta hor görmesi olduğunu söylemiştir. İçine düştükleri durumdan kurtulmak için tanrılara gereken özeni göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Savaş sonrası alınan önlemlerin de hep bu yönde olduğunu görülmektedir. Senato, tanrıların öfkesinin nasıl yatıştırılacağını öğrenmeleri için önce *decemviri sacris faciundis* kurulunu görevlendirir. *Sibylla* kitaplarına danışan bu kurul, Iuppiter için büyük oyunlar düzenlenmesi, Venus Erycina ve Mens için bir tapınak adanması, *supplicatio*, *lectisternium* ve *ver sacrum*⁴⁴ törenlerinin yapılması gerektiğini bildirmiştir.

⁴³ Fabius Maximus'un senatoda yaptığı konuşma için bkz. Livius, *Ab urbe condita* 22.9.7-8; halk önünde yaptığı konuşma için bkz. Plutarkhos, *Fabius Maximus* 4.3

⁴⁴ *Supplicatio* töreninde bütün tapınaklar açılır, tanrı tasvirleri döşeklere yerleştirilir ve halkın ziyaretine açılırdı. Halk bu tasvirlerle şükranlarını sunar ve dua ederdi. *Lectisternium*, tanrı heykellerinin, sedirlere yerleştirilip, onlara yiyecek ve içecek sunulduğu törenlerdir. Eski bir Sabin geleneği olan *ver sacrum* ise, ilkbahar mevsiminde doğan keçi, domuz, koyun ve sığırların tanrılara kurban edilmesi törenidir.

Plutharkhos'un *Fabius* yapıtının 5. bölümündeki “Τῶν μὲν οὖν πολλῶν ὁ Φάβιος τὴν γνώμην ἀναρτήσας εἰς τὸ θεῖον, ἠδίω πρὸς τὸ μέλλον ἐποίησεν” tümcesinde belirttiği gibi, Fabius toplumun düşüncesini tanrılarla olan ilişkiye yönlendirerek, onların geleceğe daha umutla bakmalarını sağlamıştır. Bize göre Flaminius'u tanrılara karşı saygısız bir adam olarak gösteren yazın geleneğinin temelinde halkı dini duygular etrafında birleştirerek yeniden toparlama düşüncesinin rolü büyüktür. Çünkü halkın toparlanması ve yenilgiyi kendi yetersizlikleri olarak görmemesi için bir günah geçisine ihtiyaç vardır. Fabius'un *dictator* olduktan sonra halka yaptığı konuşma, çağdaşlarının günah geçisi olarak, dini geleneklere aykırı hareket etmiş olsun ya da olmasın, Flaminius'u seçtiklerini göstermektedir. Polybios, yapıtının 6.11.1. bölümünde, Hannibal ile yapılan savaşlar sırasında Roma devletinin en iyi ve mükemmel en yakın biçimine ulaştığını belirtir. Sallustius ise, *Historiae* adlı yapıtının 1.11.20. bölümünde, 2. Kartaca savaşının kentteki anlaşmazlıklara ve çekişmelere son verdiğini söyler. Bu iki Eskiçağ yazarının anlattıklarından yola çıkarak, Flaminius'a karşı uygulamaya koyulan bu stratejinin işe yaradığını düşünebiliriz.

Flaminius karşıtı yazın geleneğinin sonraki yüzyıllarda aynı biçimde sürdürülmesinin nedeni de aslında farklı değildir. Devlet dininin insanları bir arada tutmak için gerekli olduğunu düşünenler için Gaius Flaminius, Publius Claudius Pulcher ile birlikte⁴⁵, görüşlerini savunmak için kullandıkları *locus communis*'tir, yani elde var olan, bu gibi durumlarda hemen kullanabilecekleri bir kanıttır. Onlar için Flaminius, diğer felsefe akımları tanrıların varlığını ve devlet dinini sorgulamaya başladığında, karşı tarafın görüşlerini çürütmek, tanrıların varlığına inananların ne gibi felaketlere yol açtığını göstermek için akıllarına gelen ilk örneklerden biridir. Çünkü onlar için tanrılara gösterilen saygı, Romalıları yabancılardan üstün kılan özelliktir ve Roma, Flaminius gibilerinin değil, tanrılara karşı yükümlülüklerini yerine getiren komutanların buyruğu altında büyüüp genişlemiştir⁴⁶.

⁴⁵ İÖ 249 yılında *consul* olarak görev yaptığı sırada, Drepana'da, Kartaca donanması karşısında yenilgiye uğramıştır. Savaştan önce tanrıdan gelen işaretleri küçümseyerek Roma donanmasını yenilgiye uğratmakla suçlanarak mahkemeye çıkarıldığı söylenir (Cicero, *Tanrıların Doğası*, 2.7; *De divinatione*. 1.29, 2.20 ve 2.71; Livius, *Ab urbe condita* 22.42.9; Suetonius, *Tiberius* 2 ; Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* 1.4.3 ve 8.1 abs.4; Florus 1.18.29).

⁴⁶ Cicero, *Tanrıların Doğası* 2.8

KAYNAKÇA

- BEARD, Mary and John. A. North. (1990). *Pagan Priests : Religion and Power in the Ancient World*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- BEARD, Mary, John. A. North and Simon Price. (1998). *Religions of Rome: Volume 1: A History*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BROUGHTON, T. Robert. S. (1951). *The Magistrates of the Roman Republic Vol.1: 509 B.C.-100 B.C.* New York: American Philological Association.
- CASSOLA, Filippo. (1962). *I Gruppi Politici Romani nel III Secolo A.C.* Trieste: Istituto di Storia Antica.
- DEGRASSI, Atilio. (1947). *Inscriptiones Italiae, Vol. 13: Fasti et Elogia, Fasc. 1: Fasti Consulares et Triumphales, Tabulae et Indices*. Roma: Libreria Dello Stato.
- DE SANCTIS, Gaetano. (1916). *Storia dei Romani Vol. 3: L'Eta Delle Guerre Puniche Parte I*. Milano: Bocca.
- DEVELIN, Robert. (1978). "Religion and Politics at Rome During the Third Century BC". *Journal of Religious History*. 10: 3-19.
- DEVELIN, Robert. (1979). "The Political Position of C.Flaminius". *Rheinisches Museum für Philologie* 122: 268-277.
- DOREY, Thomas. A. (1955). "The Dictatorship of Minucius". *The Journal of Roman Studies*. 45: 92-96.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- DÜRÜŞKEN, Çiğdem. (2003). *Roma Dini*. İstanbul: Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü.
- FINLEY, Moses. I. (1983). *Politics in the Ancient World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRACCARO, Plinio. (1919). "Lex Flaminia de agro Gallico et Piceno viritim dividundo". *Athenaeum*. 7: 73-93.
- GELZER, Matthias. (1933). "Römische Politik bei Fabius Pictor". *Hermes*. 68: 129-166.
- JOCELYN, Henry. D. (1966). "The Roman Nobility and the Religion of the Republican State". *Journal of Religious History*. 4: 89-104.
- KRAMER, Frank. R. (1948). "Massilian Diplomacy before the Second Punic War". *The American Journal of Philology*. 69: 1-26.
- LINDERSKI, Jerzy. (1986). "The Augural Law". *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 2.16: 2146-2312.

- MACBAIN, Bruce. (1982). *Prodigy and Expiation : a Study in Religion and Politics in Republican Rome*. Bruxelles: Latomus Revue D'Études Latines.
- MAGDELAIN, André. (1964). "Auspicia ad Patres Redeunt". In *Hommages à Jean Bayet*. (Ed. M. Renard & R. Schilling). (427-473). Bruxelles: Latomus.
- MENZİLCİOĞLU, Çiğdem. (2009). "Cicero Tanrı-Tanımaz mı?" *Kutadgubilig*. 15: 77-86.
- MOMMSEN, Theodor. (1983). *Inscriptiones Latinae Antiquissimae: Accedunt Elogia Clarorum Virorum, Fasti Anni Iuliani, Fasti Consulares ad A.V.C. DCCLXVI*. Berolini: Reimer.
- PASCHALL, Dorothy. (1936). "The Origin and Semantic Development of Latin Vitium". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. 67: 219-231.
- ROSENBERGER, Veit. (2007). "Republican Nobiles: Controlling the Res Publica". In *A Companion to Roman Religion*. (Ed. J. Rüpke). (292-303). Oxford: Blackwell Publishing.
- SCULLARD, Howard. H. (1973). *Roman Politics, 220-150 B.C.* Oxford: Clarendon Press.
- STAVELEY, E. Stuart. (1963). "Review: I Gruppi Politici Romani nel III Secolo A.C by Filippo Cassola". *The Journal of Roman Studies*. 53: 182-187.
- STAVELEY, E. Stuart. (1989). "Rome and Italy in the Early Third Century". In *Cambridge Ancient History, Vol.7.2*. (Ed. F. W. Walbank). (420-455). Cambridge: Cambridge University Press.
- STEWART, Roberta. (1998). *Public Office in Early Rome: Ritual Procedure & Political Practice*. Michigan: The University of Michigan Press.
- VAAHTERA, Jyri. (2001). *Roman Augural Lore in Greek Historiography*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- WALBANK, Frank. W. (1957). *A Historical Commentary on Polybius, vol.I*. Oxford: Clarendon Press.

Çalışmada Geçen Latince ve Yunanca Metinler ve Çevirilerine İlişkin Kaynakça

Cicero, <i>Academica</i>	CICERO. (1933). <i>On the Nature of The Gods. Academics</i> . (Trans. Harris Rackham). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
Cicero, <i>De re publica</i>
<i>De legibus</i>	CICERO. (1994). <i>On the Republic. On the Laws</i> . (Trans. Clinton Walker Keyes). Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Cicero, *De Senectute*
De Divinatione CICERO. (1996). *On Old Age. On Friendship. On Divination..* (Trans. William Armistead Falconer). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Cicero, *Philippicae Söylevleri* CICERO. (1998). *Philippicae Söylevleri*. (Çev. F. Gül Özaktürk). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Cicero, *Tanrıların Doğası* CICERO. (2006). *Tanrıların Doğası*. (Çev. F.Gül Özaktürk ve Ü. Fafo Telatar). Ankara: Dost Yayınevi.
- Diodoros Siculos DIODORUS SICULUS. (1993). *The Library of History: IV.59-VIII*. (Trans. C. H. Oldfather). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Dionysos Halikarnassos
Antiquitates Romanae DIONYSIUS OF HALICARNASSUS. (1937-1950). *Roman Antiquities*. (Trans. Earnest Cary). 7 vols. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Ennius, *Annales* ENNIUS. (1935). *Remains Of Old Latin Vol.I: Ennius and Caecilius*. (Trans. Eric Herbert Warmington). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Florus FLORUS, Lucius Annaeus. (1960). *Epitome of Rome's History*. (Trans. Edward Seymour Forster). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Livius, *Ab Urbe Condita* LIVY. (1919-1959). *History of Rome*. (Trans. Benjamin Oliver Foster). 14 vols. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Ovidius, *Fasti* OVID. (1996). *Fasti*. (Trans. James George Frazer). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Plinius Maior, *Naturalis historia* PLINY. (1967). *Natural History: Vol. III*. (Trans. Harris Rackham). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Plutharkos, *Cato Minor* PLUTARCH. (1989). *Sertorius and Eumenes, Phocion and Cato the Younger*. (Trans. Bernadotte Perrin). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Plutharkos, *Pompeius ve Marcellus* PLUTARCH. (1990). *Agessilaus and Pompey, Pelopidas and Marcellus*. (Trans. Bernadotte Perrin). Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Plutharkhos, *Fabius Maximus* PLUTARCH. (1996). *Pericles and Fabius Maximus.Nicias and Crassus* (Trans. Bernadotte Perrin). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Polybios POLYBIUS. (1998). *The Histories: Vol.1* (Trans. W. R. Paton). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Sallustius, *Historiae* SALLUST. (1921). *War with Catiline. War with Jugurtha. Selections from the Histories. Doubtful Works.* (Trans. John Carew Rolfe). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Silius Italicus, *Punica* SILIUS ITALICUS (1961). *Punica.* (Trans. J. D. Duff). Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Suetonius, *Tiberius* SÜETONIUS, Gaius. (2008). *On iki Caesar'ın Yaşamı.* (Çev. F.Gül Özaktürk ve Ü. Fafo Telatar). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia* VALERIUS MAXIMUS. (2000). *Memorable Doings and Sayings.* (Trans. D.R. Shackleton Bailey). 2 vols. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Zonaras CASSIUS DIO. (1914). *Dio's Roman History: Vol.2* (Trans. Earnest Cary). London: William Heinemann.